



# Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme

Dağıtım: Genel  
25 Kasım 2016  
Özgün Dili: İngilizce

## Engelli Kişilerin Haklarına Dair Komite

### İçermeci Eğitim Hakkı Üzerine Genel Yorum No. 4 (2016)

#### I. Giriş

1. Tarihsel olarak bakıldığında bakıma muhtaç kimseler olarak görülen engelli bireylerin, ayrımcılığa uğramaksızın, eşit fırsatlar altında eğitim alma hakları artık uluslararası hukukta korunmaktadır. Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989), Herkes için Eğitim Dünya Bildirgesi (1990), Engelliler için Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar (1993) ve Salamanka Bildirisi (1994) belgelerinin tümü engelli bireylerin eğitim hakkına ilişkin bilincin ve anlayışın arttığını doğrular nitelikte tedbirler içermektedir.
2. İçermeciliğin, eğitim hakkına ulaşmanın anahtarı olarak görülmesi anlayışı son 30 yılda oldukça güçlenmiştir ve içermeci eğitime referans içeren ilk hukuken bağlayıcı araç olan Engelli Hakları Sözleşmesi'nde yerini almıştır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 4, içermeci, nitelikli ve adil eğitimin önemini vurgulamaktadır. Sürdürülebilir içermeci eğitim, engelli olanlar da dâhil olmak üzere, tüm öğrenenler için nitelikli eğitim sağlamak ve içermeci, barışçıl ve adil toplumlar yaratmak için son derece önemli bir konudur. Ayrıca, eğitim alanında, sosyal ve

ekonomik alanda gelinmesi gereken yere daha çok mesafe bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin engellilerin eğitim hakkına ilişkin bir çalışmaya yönelik hazırladığı raporunda da görüldüğü gibi, yalnızca içermeci eğitim, engelliler için hem sosyal gelişme, hem evrensellik garantisi, hem de ayrımcılığa uğranılmayan nitelikli bir eğitim ortamı sağlayabilir.

1

3. Ancak, elde edilen ilerlemeye rağmen, Komite, kökleşmiş problemlerden endişe etmektedir. Milyonlarca engelli insan, eğitim hakkından mahrum bırakılmaya devam edilmekte ve eğitimlerine devam etmeleri sadece bu kişilerin akranlarından ayrıldığı ve düşük nitelikli eğitim veren ortamlarda mümkün olmaktadır.
4. Engelli bireylerin içermeci eğitime erişimine ket vuran engeller birden fazla sebebe bağlanabilir, örneğin:
  - (a) İnsan hakları engellilik modelini anlama ve uygulama başarısızlığı, kişisel engeller yerine toplumdaki engellerin temel alınarak engelli bireyleri toplumdaki dışlama;
  - (b) Uzun süre özel kurumlarda yaşayan engelli bireylerin toplumdaki soyutlanması ile artan sürekli ayrımcılık, bu kişilere duyulan önyargı ve korkunun artmasına ve konunun tartışmasız kalmasına izin veren hâkim görüştekilerin bu kişilerden beklentilerinin düşük olması;
  - (c) Çeşitlilik, rekabet ve herkes için öğrenme gibi içermeci ve nitelikli eğitimin avantajları hakkında bilgi eksikliği; tüm ebeveynlere ulaşma sorunu; içermeciliğin eğitimin niteliğinde bozulmaya neden olacağı veya başkaları üzerinde kötü etkileri olacağı ile ilgili yersiz korkulara ve basmakalıp fikirlere yönelik cevap yetersizliği;

---

<sup>1</sup> Bkz. A/HRC/25/29

- (d) İçermeci ve nitelikli eğitimi teşvik eden etkili politikaların ve müdahalelerin geliştirilmesine engel olan kapsamlı bilgi ve araştırmanın eksikliği (her ikisi de hesap verebilirlik ve program geliştirme için gereklidir);
- (e) Tüm öğretim personelinin eğitiminin yetersizliği de dâhil olmak üzere içermeci eğitim hakkının uygulanmasında kapasite, siyasi irade ve teknik bilgi eksikliği;
- (f) Engelli öğrencilerin dâhil edilmesi, bakanlıklar arası koordinasyon, destek ve sürdürülebilirlik için gerekli teşvik ve makul uyumlaştırmayı gerçekleştirmeye uygun olmayan yetersiz fonlama mekanizmaları;
- (g) İhlallerin tazminini talep etmek için yasal yolların ve mekanizmaların eksikliği.
5. Engelli Hakları Sözleşmesine Taraf Devletler, içermeci eğitimin uygulanması için alınan tüm tedbirlerde Sözleşme'nin temelini oluşturan genel prensipleri dikkate almalı, içermeci bir eğitim sisteminin geliştirilmesi sürecinin ve çıktılarının Madde 3 ile uygunluğunu sağlamalıdır.
6. Mevcut genel yorum, fiili veya algılanan bir engeli olan herkes için geçerlidir.<sup>2</sup> Komite, bazı grupların eğitimden dışlanma riskiyle karşı karşıya olduklarının, örneğin zihinsel engeli veya birden çok engeli olan, kör ve sağır veya otistik kişilerin ya da insani acil durumlarda engeli olan kişilerin diğer gruplardan daha fazla risk altında olduklarının farkındadır.
7. Madde 4 (3)'e uygun olarak, Taraf Devletler, engelli çocuklar da dâhil olmak üzere tüm engelli bireyler ile bu kişileri temsil eden kuruluşlar vasıtasıyla, içermeci eğitim politikalarının planlanması, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi gibi konularda bu kişilerle istişarede bulunmalı ve onları sürece aktif biçimde dâhil

---

<sup>2</sup> Bkz. Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme, Madde 1 (2).

etmelidir. Engelli bireyler ve yeri geldiğinde aileleri, bu süreçte, sadece eğitim alanlar olarak değil, işbirlikçiler olarak görülmelidir.

## II. Madde 24'ün Normatif İçeriği

8. Taraf Devletler, Madde 24 (1) 'e uygun olarak, engelli bireylerin, okul öncesi, ilköğretim, orta ve yüksek öğretim, mesleki eğitim, yaşam boyu öğrenim, ders dışı etkinlikler ve sosyal aktiviteler de dahil olmak üzere her seviyede eğitime, içermeci bir sistem vasıtasıyla ayırım yapılmaksızın ve diğerleriyle eşit şartlar altında erişimlerini sağlamakla yükümlüdür.
9. İçermeci eğitim, bu olasılığı engelleyen faktörlerin kaldırılmasına yönelik bir taahhüt ile birlikte, her bir öğrencinin farklı gereksinim ve kimliklerine uyum sağlamak için tüm resmi ve gayri resmi eğitim çevrelerinde kültür, politika ve uygulamada bir dönüşümü gerektirmektedir. Bu, eğitim sisteminin tüm öğrenenlere ulaşma kapasitesini güçlendirmeyi içermektedir. İçermeci eğitim, farklı sebeplerden dolayı dışlanmış veya dışlanma tehlikesi olan öğrenciler başta olmak üzere tüm öğrencilerin tam ve etkin katılımına, erişimine, sürekliliğine ve başarısına odaklanmaktadır. İçermecilik, ayrımcılığa uğramaksızın nitelikli örgün ve yaygın eğitime erişimi ve katılımı içermektedir. İçermecilik, toplumların, sistemlerin ve yapıların, engelli öğrencilerin refah ve başarısına odaklanarak, zararlı kalıp yargılar dahil ayrımcılıkla mücadele edilmesini, çeşitliliğin tanınmasını, katılımın teşvik edilmesini ve herkes için öğrenmenin ve katılımın önündeki engellerin aşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bunun için mevzuat ve politikaya ek olarak eğitimin finanse edilmesi, yürütülmesi, tasarlanması, sunulması ve izlenmesi ile ilgili mekanizmalarda derinlemesine bir dönüşüm gerekmektedir.
10. İçermeci eğitim:

- (a) Öğrenen herkes için temel bir insan hakkıdır. Dikkat edilmesi gereken konulardan biri, eğitimin asıl olarak öğrenen için hak olması ve çocuklar söz konusu olduğunda, ebeveynin veya çocuğun bakımını sağlayan kişinin hakkı olmamasıdır. Ebeveynin sorumlulukları, bu açıdan, çocuğun haklarına göre ikincil konumdadır;
- (b) Tüm öğrencilerin refahını gözeten, insan olmaktan gelen onuruna ve bağımsızlığına saygı duyan ve bireylerin sosyal hayata etkin bir şekilde dâhil olup katkıda bulunabilme güdüsünü tanıyan bir ilkedir;
- (c) Diğer insan haklarının farkına varılması için bir araçtır. Engelli kişilerin kendilerini yoksulluktan kurtarabilecekleri, topluma tamamıyla dâhil olarak sömürüye karşı korunma yollarını bulabilecekleri başlıca araçtır.<sup>3</sup> İçermeci toplumlara ulaşmanın birincil aracıdır;
- (d) Eğitim hakkını engelleyen faktörleri ortadan kaldırmaya yönelik mevcut ve ileriye yönelik bir taahhüdün yanı sıra, tüm öğrencileri etkin bir şekilde dâhil etmek için okulların kültür, politika ve uygulamada yaptıkları değişikliklerin sonucudur.

11. Komite, dışlama, ayrı tutma, entegrasyon ve içermecilik arasındaki farkları tanımının önemini vurgulamaktadır. Dışlama, doğrudan veya dolaylı olarak öğrencilerin eğitimi herhangi bir biçimde engellendiği zaman oluşmaktadır. Ayrı tutma, engelli öğrencilerin eğitiminin, engelli olmayan öğrencilerden ayrı olarak, belirli veya çeşitli engellere yönelik olarak tasarlanan özel ortamlarda sağlanması durumunda oluşmaktadır. Entegrasyon, engelli kişilerin, mevcut ve herkesi kapsayan öğretim kurumlarının standart gerekliliklerine uyum sağlayabilecekleri anlayışıyla, bu kurumlara yerleştirme sürecidir.<sup>4</sup> İçermecilik, engellerin üstesinden

<sup>3</sup> Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, ger No. 13, Eğitim hakkı (1999).

<sup>4</sup> Bkz. A/HRC/25/29 ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), *Engelli Çocukların Eğitim Hakkı: İçermeci Eğitime Hak Temelli Yaklaşım* (Cenevre, 2012).

gelmek için eğitimde içerik, öğretim yöntemleri, yaklaşımlar, yapılar ve stratejilerde değişiklikleri barındıran sistematik bir reform sürecini içermektedir; bu vizyon, ilgili yaş aralığındaki tüm öğrencilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılayacak adil ve katılımcı bir öğrenme deneyimi ve ortamı sağlamaktadır. Müfredat, teşkilat, eğitim ve öğrenme stratejileri gibi yapısal değişiklikler yapılmadan engelli öğrencileri genel sınıflar içine yerleştirmek içermecilik anlamına gelmemektedir. Ayrıca, entegrasyon tek başına, ayrı tutmadan içermeciliğe geçişi teminat altına almamaktadır.

12. İçermeci eğitimin temel özellikleri şunlardır:

- (a) “Bütünsel sistemler” yaklaşımı: Eğitim bakanlıkları, tüm kaynakların içermeci eğitimin geliştirilmesi ve kurumsal kültür, politika ve uygulamada gerekli değişikliklerin yapılması ve sağlamaştırılması için kullanılmasını sağlamalıdır;
- (b) “Bütünsel bir eğitim ortamı”: Eğitim kurumlarının kendilerini konuya adanarak yürüttükleri liderlik, sınıf içerisindeki eğitim ve ilişkiler, kurum toplantıları, öğretmen denetimi, danışmanlık hizmetleri, tıbbi bakım, okul gezileri, bütçe tahsisi, engelli veya engelli olmayan öğrencilerin ebeveynleri ve mümkün olduğu ölçüde yerel veya daha geniş çerçevedeki toplum arasındaki herhangi bir etkileşim de dâhil olmak üzere her düzeyde ve her alanda içermeci eğitim sağlamak için gerekli kültür, politika ve uygulamaların tanıtılması ve yerleştirilmesi için son derece önemlidir;
- (c) “Bütünsel kişi” yaklaşımı (kişiselleştirilmiş eğitim yaklaşımı): Her insanın öğrenme kapasitesinin farkında olunmalıdır ve engelli olanlar dahil tüm öğrenenler için yüksek beklentiler belirlenmelidir. İçermeci eğitim, esnek eğitim programı ve öğrencilerin birbirinden farklı gereksinimleri, güçlü yanları ve öğrenme stillerine göre şekillenen eğitim ve öğrenme yöntemlerini içermektedir. Bu yaklaşım, tüm öğrenenlerin potansiyellerine

ulaşmaları için destek, makul uyumlaştırma olanağı ve erken müdahale imkânı sağlamaktadır. Eğitim planını yaparken odaklanılması gereken, içerik değil, öğrencilerin kapasiteleri ve istekleridir. “Bütünsel kişi” yaklaşımı, uygun desteklerin sağlandığı erişilebilir öğrenme ortamlarında içermeci sınıf içi eğitimin uygulanmasını sağlayarak, eğitim ortamlarındaki ayrımcılığı sona erdirmeyi amaçlamaktadır. Eğitim sistemi, öğrencilerin sisteme uymasını beklemek yerine, kişiselleştirilmiş bir eğitim sağlamalıdır;

- (d) Öğretmenlerin desteklenmesi: Engelli öğretmenler de dâhil olmak üzere tüm öğretmenler ve diğer personel, içermeci eğitim ortamları oluşturmak için gerekli olan temel eğitimi almalıdır. İçermeci bir kültür; işbirliği ve etkileşim ile çalışmayı teşvik eden erişilebilir ve destekleyici bir ortam sağlamaktadır;
- (e) Çeşitliliğin saygı ve değer görmesi: öğrenme topluluğunun tüm üyeleri, engellilik, ırk, renk, toplumsal cinsiyet, dil, dilsel kültür, din, siyasi veya diğer görüş, ulusal, etnik veya toplumsal köken, maddi durum, doğum, yaş veya diğer statüsüne bakılmaksızın kabul edilir ve çeşitliliğe saygı gösterilir. Tüm öğrenciler değer ve saygı gördüğünü, dahil edildiğini ve dinlendiğini hissetmelidir. Kötü muamele ve zorbalığı karşı etkili önlemler alınmalıdır. İçermecilik, öğrencilere bireysel olarak yaklaşmayı benimsemektedir;
- (f) Öğrenme dostu ortam: İçermeci öğrenme ortamları, herkesin kendisini rahat hissettiği ve serbestçe ifade edebileceği, desteklendiği, teşvik edildiği ve öğrencilerin pozitif bir okul topluluğu inşa etmeye dâhil edildiği, erişilebilir ortamlardır. Akran grubunun öğrenme, olumlu ilişkiler kurma, dostluk kurma ve kabul konusunda birlikte hareket etmesi esastır.

- (g) Etkili geçişler: Engelli öğrenciler okulda öğrenimden, mesleki ve yükseköğrenime, hatta çalışma yaşamına geçişi sağlamak için desteklenmektedir. Öğrenenlerin kapasiteleri ve kendine güvenleri geliştirilmekte, öğrenenlere makul uyumlaştırma sağlanmakta, değerlendirmelerde ve sınav prosedürlerinde eşit muamele gösterilmekte, kapasiteleri ve kazanımları başkalarıyla eşit olarak tasdik edilmektedir;
- (h) İşbirliğinin tanınması: Öğretmen dernekleri, öğrenci dernekleri ve federasyonları, engelli örgütleri, okul yönetim kurulları, okul-aile birlikleri ve diğer resmi/gayri resmi destek gruplarının hepsi engelliliğe ilişkin anlayışın ve bilginin artırılması için teşvik edilmektedir. Ebeveynlerin veya diğer sorumluların ve toplumun katılımı, kaynak ve etkinlik açısından oldukça önem taşımaktadır. Öğrenme ortamı ve daha geniş anlamdaki topluluk ilişkisi, içermeci toplumlara doğru bir yol olarak tanınmalıdır;
- (i) İzleme çalışmaları: Sürekli bir süreç olan içermeci eğitim, herhangi bir ayrı tutma uygulamasının ya da entegrasyonun resmi ya da gayri resmi olarak gerçekleşmemesini sağlamak için düzenli olarak izlenmeli ve değerlendirilmelidir. Madde 33'e göre, izleme faaliyeti, temsilci örgütler aracılığıyla çocuklar ve yoğun destek gereksinimi olan kişiler de dâhil tüm engelli kişileri, uygun olduğu ölçüde engelli çocukların ebeveynlerini veya diğer sorumlularını da kapsamalıdır. Engellilik içeren göstergeler, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ile tutarlı bir şekilde geliştirilmeli ve kullanılmalıdır. Engelli-içermeci göstergeler, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile tutarlı bir şekilde geliştirilmeli ve kullanılmalıdır.

13. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı'nın (UNESCO) Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşmesi ile uyumlu olarak ve Engelli Haklarına Dair Sözleşme Madde 24 (1)'in yürürlüğe girmesi amacıyla, eğitim hakkı, Taraf Devletlerce, ayrımcılığa uğramaksızın ve fırsat eşitliği temelinde güvence altına



alınmalıdır. Taraf Devletler engelliliğe ilişkin ayrımcılığı tamamıyla önlemeli ve tüm engelli bireylere ayrımcılığa karşı eşit ve etkili bir koruma sağlamalıdır. Engelli bireyler, engellilik, toplumsal cinsiyet, din, yasal statü, etnik köken, yaş, cinsel yönelim veya dil temelinde de bir ayrımcılıkla karşılaşabilmektedir. Buna ek olarak, ebeveynler, kardeşler ve diğer akrabalar, ilişkileri dolayısıyla engellilik üzerinden ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. Her türlü ayrımcılığı gidermek için alınması gereken tedbirler, eğitim kurumları ve toplum içerisindeki yasal, fiziksel, iletişimsel, dilsel, sosyal, mali ve davranışsal engellerin tanımlanması ve kaldırılmasını içermektedir. Ayrımcılığa uğramama hakkı, ayrı tutulmama hakkı ile makul uyumlaştırma hakkını içerir ve erişilebilir öğrenme ortamları ve makul uyumlaştırma yükümlülüğü kapsamında anlaşılmalıdır.

14. Silahlı çatışma, insani acil durumlar ve doğal afetler, içermeci eğitim hakkı üzerinde orantısız bir etkiye sahiptir. Taraf Devletler, acil durumlarda okul güvenliğini tamamıyla sağlamak için, engelli öğrencilere duyarlı, içermeci risk azaltma stratejileri benimsemelidir. Bu tür durumlarda oluşabilecek geçici öğrenim ortamları da, engelli kişilerin, özellikle engelli çocukların, başkalarıyla eşit şekilde eğitim alma hakkını sağlamalıdır. Bu ortamlar, eğitim materyalleri, standart okul olanakları, danışma hizmeti ve sağır öğrenciler için yerel işaret dili eğitimine erişimi sağlamalıdır. Engelli Hakları Sözleşmesi Madde 11'e uygun olarak ve bu tür ortamlarda cinsel şiddet riskinin arttığı göz önüne alındığında, engelli kadınlar ve küçük yaştaki engelli bireyler için öğrenme ortamlarının güvenli ve erişilebilir olmasını sağlamak için tedbirler alınmalıdır. Acil durumlarda tahliyelerinin olanaksızlığına dayanılarak engelli öğrenenlerin eğitim kurumlarına erişimleri reddedilmemeli ve eğitim ortamları, onlar için makul şekilde uyumlaştırılmalıdır.

15. Madde 24 (1) (a)'nın gerçekleştirilmesi için ve İnsan Hakları Evrensel Beyanname, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme uyarınca, eğitim; insan potansiyelinin, haysiyet ve öz değer duygusunun tam olarak geliştirilmesi ile insan hakları ve insan

çeşitliliğine saygının güçlendirilmesine odaklanmalıdır. Taraf Devletler, eğitimin, Herkes için Eğitim Hakkındaki Dünya Beyannamesi (Madde 1), Çocuk Haklarına dair Sözleşme (Madde 29 (1)), Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı (Bölüm I, paragraf 33 ve Bölüm II, para. 80) ve BM İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Eylem Planı (para. 2) ışığında yorumlandığı takdirde Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme'nin amaç ve hedeflerine uygun olmasını sağlamakla yükümlüdür. Bu metinler, toplumsal cinsiyet eşitliği ve çevreye saygı gibi ek unsurları da içermektedir.<sup>5</sup> Eğitim hakkının sağlanması, içeriğin yanı sıra bir erişim meselesidir, anlayış ve hoşgörü gibi birçok değer desteklenmesi için çaba harcanmalıdır.<sup>6</sup> İçermeci eğitim, herkes için karşılıklı saygı ve değeri arttırmayı ve eğitim kurumunun kültürünün ve müfredatın kendisinin, çeşitliliğin değerini yansıttığı eğitim ortamları oluşturmayı hedeflemektedir.

16. Madde 24 (1) (b) gereğince, eğitim, engelli bireylerin kişilik, yetenek ve yaratıcılıklarının yanı sıra zihinsel, fiziksel ve iletişim yeteneklerinin tam potansiyeline erişmesine yönlendirilmelidir. Engelli kişilerin eğitimi, çoğunlukla, onların fiziksel veya algılanan zayıflıkları dolayısıyla potansiyellerinin kısıtlı imkânlar sağladığına dair olumsuz varsayımlara dayalı, eksik bir yaklaşıma odaklanır. Taraf Devletler, engelli her bireyin kendine özgü güçlü yönlerini ve yeteneklerini geliştirmek için fırsatların yaratılmasını desteklemelidir.

17. Madde 24 (1) (c) gereğince, eğitim hedefleri, engelli bireylerin özgür bir topluma tam ve etkili bir şekilde katılımını sağlamaya yönlendirilmelidir. Komite, Çocuk Hakları Sözleşmesi Madde 23 (3)'ü hatırlatarak, engelli çocuklar için, eğitime etkili bir şekilde erişmeye yönelik yardım sağlanmasının önemini vurgulamaktadır. Bu eğitim, engelli çocukların en yüksek seviyede sosyal bütünleşme ve bireysel gelişimini amaçlamaktadır. Taraf Devletler, bireysel destek ve makul

<sup>5</sup> Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorum No. 13.

<sup>6</sup> Çocuk Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 1 (2001).

uyumlaştırmanın öncelikli olduğunu ve zorunlu eğitim seviyelerinin tümünde ücretsiz olması gerektiğini tanımalıdır.

18. Madde 24 (2) (a)'nın uygulanması adına, engelli kişilerin genel eğitim sisteminden dışlanması, kişinin potansiyeline göre koşullu bir içermecilik sunmak veya makul uyumlaştırma yükümlülüğünden kaçınmak için orantısız ve aşırı bir yük olduğunu ileri sürmek gibi, içermeciliği engellilik durumuna ve derecesine göre sınırlayan herhangi bir yasa hükmü veya düzenleme de dâhil olmak üzere her mecrada yasaklanmalıdır. Genel eğitim, tüm standart öğrenme ortamları anlamına gelir. Doğrudan dışlama, bazı öğrencileri "eğitilemez" ve dolayısıyla eğitime erişime uygunsuz olarak sınıflandırmak anlamına gelir. Dolaylı dışlama ise, okula girme şartı olarak, makul uyumlaştırma ve destek olmadan ortak bir testi geçmek gibi bir zorunluluk getirmek anlamına gelir.

19. Taraf Devletler, uygulanacak Sözleşmedeki Madde 4 (1) (b) uyarınca, engelli kişilere yönelik ayrımcılık teşkil eden ve Madde 24'ün ihlali olan mevcut yasaları, düzenlemeleri, teamül ve uygulamaları değiştirmek ya da kaldırmak için mevzuat da dahil olmak üzere tüm uygun tedbirleri almalıdırlar. Gerektiğinde, ayrımcı yasalar, yönetmelikler, teamül ve uygulamalar sistematik ve zamana bağlı olarak yürürlükten kaldırılmalı veya değiştirilmelidir.

20. Madde 24 (2) (b) uyarınca, engelli kişilerin içermeci, nitelikli ve ücretsiz ilk ve orta öğretime erişmesi ve yaşadıkları toplumlardaki diğer kişilerle eşit şartlarda, bu iki kademe arasında sorunsuz bir şekilde geçiş yapabilmeleri gerekir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesinin tavsiyesi uyarınca, Komite, eğitim sisteminin birbiriyle ilişkili dört niteliği bulunması gerektiğini kabul eder. Bunlar; mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanabilirliktir.<sup>7</sup>

## **Mevcudiyet**

<sup>7</sup> Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorum No. 13.

21. Kamu ve özel eğitim kurumları ile programları yeterli sayıda ve nitelikte olmalıdır. Taraf Devletler, toplumun her seviyesinden engelli öğrenenler için geniş bir yelpazede eğitim yerleri temin etmelidir.

### **Erişilebilirlik**

22. Sözleşmedeki Madde 9 ve erişilebilirlikle ilgili Genel Yorum No.2 (2014) ile uyumlu olarak, eğitim kurumları ve programları herkes tarafından, ayırım yapılmaksızın erişilebilir olmalıdır. Bina, (ortam veya frekans modülasyonu için yardımcı sistemleri de kapsayan) bilgi ve iletişim araçları, müfredat, eğitim materyalleri, öğretim yöntemleri, değerlendirme ve dil ve destek hizmetleri de dâhil olmak üzere tüm eğitim sistemi erişilebilir olmalıdır. Engelli öğrencilerin ortamı, eğitim süresince içermeciliği teşvik etmek ve eşitliği garanti altına almak için tasarlanmalıdır.<sup>8</sup> Örneğin, okul ulaşımı, su ve sağlık olanakları (hijyen ve tuvalet imkanları dâhil), okul kafeteryaları ve dinlenme alanları içermeci, erişilebilir ve güvenli olmalıdır. Taraf Devletler, evrensel tasarımı hızla uygulamaya almayı taahhüt etmelidir. Taraf Devletler, gelecekte erişilemeyen eğitim altyapısının kurulmasını yasaklamalı ve yaptırımlar öngörmeli ve tüm mevcut eğitim ortamlarını erişilebilir kılmak için etkin bir izleme mekanizması ve zaman çizelgesi oluşturmalıdır. Taraf Devletler, gerektiğinde eğitim ortamlarında makul uyumlaştırma birimleri sağlama taahhüdünde bulunmalıdır. Evrensel tasarım yaklaşımı, engelli öğrencilere ihtiyaç duyabilecekleri yardımcı cihazların, uygulamaların ve yazılımların sağlanmasını da öngörmektedir. Erişilebilirlik dinamik bir kavramsallaştırma ve uygulaması periyodik düzenlemeler ve teknik adaptasyon gerektirmektedir. Taraf Devletler, öğrenmeyi iyileştirmek için tasarlanan inovasyon ve yeni teknolojilerin hızla değişimine,

23. engelli olanlar dahil tüm öğrencilerin erişebilmesini ve uyum göstermesini sağlamalıdır.

---

<sup>8</sup> Engelli Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 2.

24. Komite, engellilerin erişebileceği dil ve formatta -işaret dili dâhil- tasarlanan ders kitaplarının ve öğrenim materyalinin eksikliğini vurgulamaktadır. Taraf Devletler, mürekkep, Braille ve dijital formatta kaynakların geliştirilmesine yatırım yapmalıdır. Ayrıca basılı materyallerin erişilebilir formatlara ve dillere dönüştürülmesini, erişilebilirlik hususunun eğitim ile ilgili üretimin temel bakış açısı haline getirilmesi için standartlar ve kılavuz ilkeler geliştirilmesini değerlendirmelidir. Komite, Taraf Devletleri, Görme Özürlü veya Diğer Matbuat Engellilerin Yayımlanmış Eserlere Erişiminin Kolaylaştırılmasına Dair Marakeş Anlaşması'nı acilen onaylayıp uygulamaya çağırmaktadır.

25. Erişilebilirlik, her kademedeki eğitimin engelli öğrenciler için düşük maliyetli olmasını gerektirmektedir. Makul uyumlaştırma, engelli öğrenciler için ek maliyet gerektirmemelidir. Zorunlu, nitelikli, ücretsiz ve erişilebilir ilköğretim ivedi olarak ele alınmalı ve temin edilmelidir. Taraf Devletler, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi uyarınca, engelli olan ve olmayan tüm çocukların tamamen özgür, eşitlikçi ve nitelikli bir ortamda orta öğretimi tamamlamalarını sağlamaya ve engelli tüm kadın ve erkeklerin üniversite dahil olmak üzere makul fiyatlı, nitelikli teknik, mesleki eğitim, yüksek öğrenim ve ömür boyu öğrenme ortamına erişimini sağlamaya yönelik tedbirleri devamlı olarak almalıdır. Taraf Devletler, engelli kişilerin hem kamu hem de özel akademik kurumlardaki eğitimlere diğerleriyle eşit şekilde erişebilmelerini sağlamalıdır.

### **Kabul Edilebilirlik**

26. Kabul edilebilirlik, engellilerin gereksinimlerini, kültürlerini, görüşlerini ve dillerini göz önünde bulundurarak eğitim ile ilgili tüm tesisleri, malları ve hizmetleri tasarlamak ve uygulamak yükümlülüğüdür. Sağlanan eğitimin şekli ve içeriği herkes için kabul edilebilir olmalıdır. Taraf Devletler, eğitimin herkes için iyi nitelikli olmasını sağlamak için olumlu eylem tedbirlerini almalıdır.<sup>9</sup>

<sup>9</sup> Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorum No. 13.

İçermecilik ve nitelik karşılıklıdır: içermeci bir yaklaşım, eğitimin niteliğine önemli katkılarda bulunabilir.

### **Uyarlanabilirlik**

27. Komite, Taraf Devletleri, öğretmenlere ve diğer personele uyarlanabilir öğrenme ortamları yaratma ve tüm öğrencilerin farklı ihtiyaçlarını karşılamak için eğitim geliştirme yönünde bir yapıya sahip olan bir dizi ilkedен oluşan öğrenme yaklaşımı için evrensel tasarımı benimsemeye teşvik etmektedir. Komite, Taraf Devletleri, öğretmenler ve diğer personelin, uyumlu öğrenme ortamları yaratmasına ve tüm öğrencilerin farklı ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir dizi ilkeyi barındıran öğrenme yaklaşımı için evrensel tasarımı benimsemeye teşvik etmektedir. Bu yaklaşım, her bir öğrencinin benzersiz bir şekilde öğrendiğini kabul eder ve şunları kapsamaktadır: öğrenmek için esnek yollar geliştirme, cazip bir sınıf ortamı yaratma; çok yönlü şekilde beklentileri karşılamamanın yolunu açarken tüm öğrencilerin yüksek beklentilerinin devamını sağlama; öğretmenlerin kendi öğretileri hakkında farklı düşüncelerini sağlama; engelli olan ve olmayan her öğrencinin aldığı eğitimin sonuçlarına odaklanma. Müfredat, her öğrencinin gereksinimlerini karşılayacak ve bu gereksinimlere göre ayarlanacak şekilde tasarlanmalı ve uygulanmalıdır. Standartlaştırılmış değerlendirmeler, esnek ve çoklu değerlendirme biçimleriyle değiştirilmeli ve öğrenme için alternatif yollar sağlamaya yönelik geniş hedefler doğrultusunda bireysel ilerleme tanınmalıdır.

28. Sözleşmedeki Madde 24 (2) (b) uyarınca, engelli bireyler, yaşadıkları yerde ilk ve orta dereceli okullara devam edebilmelidir. Öğrenciler evden uzağa gönderilmemelidir. Eğitim ortamı engelli bireyler için güvenli fiziksel erişim alanları olup ulaşımı güvenle sağlamalı veya alternatif olarak, bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla erişilebilir olmalıdır. Bununla birlikte, Taraf Devletler, engelli öğrencilerin doğrudan katılımının ya da öğretmenleri ve rol modelleri ile etkileşiminin olduğu ortamlar sağlamak yerine yalnızca teknolojiye güvenmekten

kaçınmalıdır. Engelli öğrencilerin kardeşleri de dâhil diğer tüm öğrencilerle birlikte aktif katılımı, içermeci eğitim hakkının önemli bir bileşenidir.

29. Taraf Devletler, Madde 24 (2) (c) uyarınca, engelli öğrencilerin diğerleriyle eşit koşullar altında eğitim almalarını sağlamak için makul uyumlaştırmayı sağlamalıdır. "Makullük", uyumlaştırmanın uygunluğunu, etkililiğini ve ayrımcılığa karşı beklenen hedefi analiz eden bir bağlamsal testin sonucu olarak anlaşılmaktadır. Orantısız yükü değerlendirirken kaynakların uygunluğu ve mali sonuçlar göz önünde bulundurulmaktadır. Makul uyumlaştırma sağlama yükümlülüğü, böyle bir uyumlaştırma talebinin yapıldığı andan itibaren uygulanabilir.<sup>10</sup> Makul uyumlaştırmayı taahhüt eden politikalar, ulusal, yerel ve diğer eğitim kuruluşları düzeylerinde ve eğitimin her kademesinde benimsenmelidir. Hangi makul uyumlaştırmanın sağlanacağı, içermeci bir eğitim sisteminin geliştirilmesi, mevcut kaynakların kullanımının en üst düzeye çıkarılması ve yeni kaynakların geliştirilmesi yükümlülüğü çerçevesinde değerlendirilmelidir. İçermeci eğitime yönelik ilerleme sağlamamayı haklı kılmak için kaynak yetersizliği ve finansal krizlerin varlığının ileri sürülmesi Madde 24'ü ihlal etmektedir.

30. Komite, genel erişilebilirlik göreviyle, makul uyumlaştırmayı sağlama yükümlülüğü arasındaki ayrımı vurgulamaktadır.<sup>11</sup> Erişilebilirlik, nüfus gruplarına fayda sağlar ve aşamalı olarak uygulanan bir dizi standarda dayanmaktadır. Orantısızlık veya aşırı yük, erişilebilirliği sağlamadaki başarısızlığı savunmak için talep edilemez. Makul uyumlaştırma birey özelinde değerlendirilmektedir ve erişilebilirlik görevini tamamlayıcı niteliktedir. Birey, Taraf Devlet erişilebilirlik görevini yerine getirmiş olsa bile, meşru şekilde makul uyumlaştırma tedbirlerini talep edebilir.

31. Orantılılığın ne olduğu bağlama göre değişecektir. Uyumlaştırma olanaklarının mevcudiyeti, eğitim sistemindeki eğitim kaynaklarının bulunduğu daha geniş bir

<sup>10</sup> Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorum No. 13.

<sup>11</sup> A.g.e.

havuza göre ve söz konusu akademik kurumun kaynaklarıyla sınırlı olmayacak şekilde değerlendirilmelidir; sistem içindeki kaynakların aktarımı mümkün olmalıdır. Aynı engele sahip farklı öğrencilerin farklı uyumlaştırma ihtiyacı olabileceği için makul uyumlaştırmada "herkese uyan tek beden" formülü yoktur. Uyumlaştırmalar şunları içerebilir: Bir sınıfın yerini değiştirme; sınıf içi iletişimin farklı biçimlerini sunma; basılı materyalleri ve/veya konuları işaretler halinde genişletme ya da alternatif bir formatta materyal sağlama, örneğin, öğrencilere not tutacak biri veya dil tercümanı sağlama; öğrencilerin öğrenme ve değerlendirme süreçlerinde destekleyici teknoloji kullanmalarını sağlama. Bir öğrenciye daha fazla zaman ayırma, alternatif değerlendirme yöntemleri kullanma ve müfredatın bir unsurunu bir alternatif ile değiştirme gibi gayri-maddi uyumlaştırma koşullarının sağlanması da göz önünde bulundurulmalıdır. Uyumlaştırmanın öğrencilerin gereksinimlerini, isteklerini, tercihlerini ve seçeneklerini karşıladığından ve kurum sağlayıcısı tarafından uygulanabileceğinden emin olmak için, eğitim yetkilileri ve sağlayıcıları, eğitim kurumu, engelli öğrenciler ve öğrencilerin yaş ve kapasitesine bağlı olarak, uygun olduğu ölçüde, aileleri, bakım sağlayanları veya diğer aile üyeleri arasında görüşmeler yapılmalıdır. Makul uyumlaştırmanın sağlanması, tıbbi bir bozukluk teşhisi şartına bağlanamaz. Bunun yerine eğitimdeki sosyal engellerin değerlendirilmesine dayandırılmalıdır.

32. Makul uyumlaştırmanın inkâr edilmesi ayrımcılık teşkil etmektedir ve makul uyumlaştırma yükümlülüğü ivedilikle uygulanmalıdır ve zamanla gerçekleştirilecek bir konu değildir. Taraf Devletler, uyumlaştırmanın uygunluğunu ve etkinliğini izlemek için bağımsız sistemler kurmalı, engelli öğrenciler ve uygun olduğu ölçüde aileleri yeterince uyumlaştırma sağlanmadığını ya da yetersiz olduğunu veya ayrımcılığa uğradıklarını düşündüğünde telafi için güvenli, yerinde ve erişilebilir mekanizmalar sağlamalıdır. Ayrımcılık mağdurlarını telafi sürecinde ayrımcılığa karşı korumak için alınan tedbirler önem taşımaktadır.



33. Uygulanacak Madde 24 (2) (d) gereğince, engelli öğrencilere, eğitimlerini kolaylaştırmak ve diğerleriyle eşit derecede potansiyellerini yerine getirmelerini sağlamak için ihtiyaç duydukları destek verilmelidir. Eğitim sistemi içerisinde hizmet ve olanakların genel olarak erişilebilirliği açısından engelli öğrencilerin potansiyellerini mümkün olan en iyi şekilde yerine getirebilmeleri, örneğin; yeterince eğitilmiş öğretim görevlileri, okul danışmanları, psikologlar ve diğer ilgili sağlık ve sosyal hizmet çalışanlarının yanı sıra burs ve mali kaynaklara erişimleri sağlanmalıdır.
34. Madde 24 (2) (e)'nin gerçekleştirilmesi için, doğrudan, yeterli, sürekli ve kişiye özel destek sağlanmalıdır. Komite, makul uyumlaştırmayı ve her bir öğrencinin telafi edici yardım, alternatif / erişilebilir formatlarda özel öğrenim materyali, iletişim yöntem ve araçları, iletişim yardımı, yardımcı ve bilgi teknolojileri de dâhil olmak üzere kendi gereksinimine göre destek almasını öngören kişiye özel eğitim planına duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Destek, öğrencinin gereksinimlerine bağlı olarak, ortak ya da bire bir temelde, nitelikli bir öğrenme destek asistanı da içerebilir. Bireyselleştirilmiş eğitim planları, ayrılmış ortamdaki ana akım ortamlara geçen ve eğitim seviyeleri arasında geçiş yapan öğrencilerin yaşadıkları bu geçişleri ele almalıdır. Bu tür planların etkinliği, ilgili öğrencinin doğrudan katılımıyla düzenli olarak izlenmeli ve değerlendirilmelidir. Planların niteliği, öğrenciyle ve uygun olduğu ölçüde ebeveyn, bakım sağlayıcı veya diğer üçüncü kişilerle işbirliği içinde belirlenmelidir. Destek yoksa ya da yetersizse öğrenci başvuru mekanizmalarına erişebilmelidir. Sağlanan herhangi bir destek tedbiri içermecilik amacına uygun olmalıdır. Buna göre, destek tedbirleri, engelli öğrencilerin ötekileştirilmesinden ziyade, akranları ile birlikte sınıfa ve okul dışı faaliyetlere katılma fırsatlarını arttırmak üzere tasarlanmalıdır.
35. Madde 24 (3) ile ilgili olarak, birçok Taraf Devlet, engelli kişilere, özellikle de otizm spektrumundaki kişilere, iletişim bozukluğu olanlara ve duyuşsal engeli olanlara yönelik eğitime ve topluluklarına katılmak için gerekli olan hayat, dil ve

sosyal becerileri kazandırmak için uygun şartları yerine getirmekte başarısız oluyorlar.

- (a) Kör veya kısmen gören öğrenenlere, Braille öğrenme, alternatif senaryo, arttırıcı ve alternatif yöntemler, iletişim araç ve biçimleri ile yönlendirme ve hareket kabiliyeti becerileri kazandırma fırsatları verilmelidir. Öğrenmeyi kolaylaştırmak için uygun teknolojiye erişim ve alternatif iletişim sistemlerine yatırım desteklenmelidir. Akran desteği ve rehberlik programları getirilmeli ve teşvik edilmelidir;
- (b) Sağır ve işitme zorluğu olan öğrenenlere, işaret dili öğrenme imkânı sağlanmalı ve işitme engelli topluluğun dilsel kimliğini tanımak ve tanıtmak için önlemler alınmalıdır. Komite, Taraf Devletlerin dikkatini çocukların kendi dillerinde okutulma hakkını tayin eden Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşmeye çekerek, Taraf Devletlere, Engelli Haklarına Dair Sözleşmedeki Madde 30 (4) uyarınca, engelli kişilerin işaret dili ve sağır kültürü de dâhil olmak üzere kültürel ve dilbilimsel kimliğinin diğerleri ile eşit koşullarda tanınması ve desteklenmesi hakkı olduğunu hatırlatmaktadır. Buna ek olarak, duyma zorluğu çeken öğrenenlerin nitelikli konuşma terapisi servislerine, indüksiyon döngüsü teknolojisine ve altyazıya erişimlerinin sağlanması gerekmektedir;
- (c) Kör, sağır veya kör-sağır öğrenenlere, kişisel, akademik ve sosyal gelişmeyi resmi okul ortamı içinde ve dışında maksimize eden ortamlarda, en uygun dil, yöntem ve iletişim araçlarıyla eğitim verilmelidir. Komite, böyle içermeci ortamların var olması için, Taraf Devletlerin, kaynak, yardımcı teknoloji, uyum ve hareket kabiliyeti de dâhil olmak üzere gerekli desteği sağlaması gerektiğini vurgulamaktadır.
- (d) İletişim bozukluğu olan öğrenenlere kendilerini ifade etme ve arttırıcı veya alternatif iletişim kullanarak öğrenme fırsatı sağlanmalıdır. Bu, işaret dili, konuşma çıkışı olan tabletler, ses çıkışlı iletişim araç veya kitapları gibi düşük veya yüksek teknolojili iletişim araçlarının teminini içerebilmektedir.

Taraf Devletler, öğrenmeyi kolaylaştırmaya yönelik uygun teknolojiye ve alternatif iletişim sistemlerine erişimi teşvik etmek için uzmanlık, teknoloji ve hizmetleri geliştirmeye yatırım yapmalıdır;

(e) Sosyal iletişim zorlukları olan öğrenenler sınıf içi düzenlemelerde adaptasyon yoluyla desteklenmelidir. Çiftler halinde çalışma, akran eğitimi, öğretmene yakın oturma, yapılandırılmış ve öngörülebilir bir çevre oluşturulması adaptasyon yöntemlerindedir.

(f) Zihinsel engelli öğrenenlere, bağımsız yaşama ve mesleki ortamlara en iyi hazırlamayı hedef alan, güvenli, sessiz ve sistemli bir öğrenim ortamında somut, gözlemlenebilir / görsel ve okunması kolay öğretim ve öğrenim materyalleri sağlamalıdır. Taraf Devletler, alternatif öğretim stratejilerinin ve değerlendirme yöntemlerinin kullanıldığı içermeci interaktif sınıflara yatırım yapmalıdır.

36. Taraf Devletlerin, Madde 24 (4) 'ü uygulanması adına, içermeci ortamlarda etkin bir şekilde çalışma ve çevreye uyum becerileri olan; değişime açık; işaret dili ve / veya Braille alfabesinde yetkin idari personel ile eğitim personelinin istihdamı için gerekli tedbirleri almaları gerekmektedir. İçermeci eğitimin başlatılması ve sürdürülebilirliği için yeterli sayıda nitelikli ve kendini adanmış okul çalışanı olması önem taşımaktadır. Anlama ve kapasite eksikliği içermecilik açısından önemli birer engel olmaya devam etmektedir. Taraf Devletler, tüm öğretmenlerin içermeci eğitim konusunda eğitim almalarını ve bu eğitimin insan hakları engellilik modelini temel almasını sağlamalıdır.

37. Taraf Devletler engelli öğretmenlerin işe alımına ve sürekli eğitimine yatırım yapmalı ve destek olmalıdır. Bu, adayların öğretmen olabilmeleri için spesifik tıbbi uygunluk kriterlerini yerine getirmelerini ve makul uyumlaştırma sağlanmasını gerektiren herhangi bir yasal veya politika engelini kaldırmayı içermektedir. Onların varlığı, engellilerin öğretim mesleğine girmesi, eşsiz uzmanlık ve becerilerin öğrenme ortamlarına getirilmesi, engellerin kaldırılmasına katkıda

bulunulması ve önemli rol modelleri olarak görev yapmaları için eşit haklar sağlamaya hizmet edecektir.

38. Taraf Devletler, Madde 24 (5) 'in yürürlüğe girmesi için, engelli kişilerin ayrımcılık yapılmaksızın ve diğerleriyle eşit koşullar altında yükseköğrenim, mesleki eğitim, yetişkin eğitimi ve hayat boyu öğrenme fırsatlarına erişebilmelerini sağlamalıdır. Eşit erişimi sağlamak için, bu seviyelerde eğitime yönelik davranışsal, fiziksel, dilsel, iletişimsel, finansal, hukuki ve diğer engellerin tanımlanması ve kaldırılması gerekmektedir. Engelli kişilerin ayrımcılığa maruz kalmamalarını sağlamak için makul uyumlaştırma sağlanmalıdır. Taraf Devletler, yükseköğrenimde engelli öğrencilerin lehine pozitif eylem tedbirleri almayı düşünmelidir.

### **III. Taraf Devletlerin Yükümlülükleri**

39. Taraf Devletler, içermeci eğitim hakkının temel özelliklerinden her birine saygı göstermeli, bu özelliklerin her birini korumalı ve yerine getirmelidir: Mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanabilirlik. Saygı gösterme yükümlülüğü, engelli çocukların eğitimden dışlanması ya da erişilebilirlik veya makul uyumlaştırmanın reddedilmesini öngören yasalar gibi, hakkın kullanılmasını engelleyen tedbirlerden kaçınmayı gerektirir. Koruma yükümlülüğü, üçüncü şahısların, örneğin engelli kız çocuklarını okula göndermeyi reddeden ebeveynler veya engelli kişileri kaydetmeyi reddeden özel kuruluşlar gibi, hakkın kullanılmasına müdahale etmesini önlemeyi gerektirir. Yerine getirme yükümlülüğü engelli kişilerin eğitim hakkından yararlanmalarını sağlayan ve bunlara yardımcı olan tedbirlerin alınmasını gerektirir; örneğin, eğitim kurumlarının erişilebilir olması ve eğitim sistemlerinin kaynak ve hizmetler ile uygun şekilde uyarlanması.

40. Madde 4 (2), Taraf Devletlerin ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin mevcut kaynaklarının azamisine ulaşmak ve gerektiğinde bu hakların tam olarak gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla uluslararası işbirliği çerçevesinde tedbirler almalarını gerektirmektedir. Aşamalı gerçekleştirme, Madde 24'ün tam olarak

gerçekleştirilmesi için, Taraf Devletlerin, olabildiğince hızlı ve etkili bir şekilde hareket etmeye yönelik belirli ve sürekli bir yükümlülüğü olduğu anlamına gelir.<sup>12</sup> Bu, iki eğitim sisteminin sürdürülmesi ile uyumlu değildir: Genel eğitim sistemi ve özel/ayrılmış eğitim sistemi. Söz konusu hakların tam olarak yerine getirilmesine ilişkin olarak Taraf Devletler için net yükümlülükler oluşturmak üzere, aşamalı gerçekleştirme Sözleşme'nin genel amacı ile birlikte okunmalıdır. Benzer şekilde, Taraf Devletler, bütçelerinin bir kısmını içermeci eğitimin gelişimine aktarmayı da içerecek şekilde eğitim bütçesini yeniden tanımlamaya teşvik edilmektedir. Bu açıdan kasıtlı olarak alınan geriletici tedbirler, engelli öğrencileri herhangi bir eğitim kademesinde orantısız bir şekilde hedef almamalıdır.<sup>13</sup> Bunlar, yalnızca kriz dönemiyle sınırlı geçici bir önlem olmalı, gerekli ve orantılı olmalı, ayrımcı olmamalı ve eşitsizlikleri hafifletmek için mümkün olan tüm tedbirleri içermelidir.<sup>14</sup>

41. Aşamalı gerçekleştirme, derhal uygulanabilir olan yükümlülükleri etkilemez. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Taraf Devletlerin yükümlülüklerinin niteliğine ilişkin Genel Yorum No.3'ün (1990) belirttiği üzere, Taraf Devletlerin en azından eğitim hakkının, eğitimin temel seviyelerinde sağlanmasına ilişkin asgari bir temel yükümlülüğü vardır.<sup>15</sup> Dolayısıyla Taraf Devletler, aşağıdaki temel hakları ivedilikle uygulamalıdır:

(a) Eğitimin hiçbir alanında ayrımcılık yapılmaması ve uluslararası alanda yasaklanmış ayrımcılık sebeplerinin tümünü içermesi. Taraf Devletler, engelli kişilerin eğitimden dışlanmamasını sağlamalı ve engelli tüm insanlara etkili katılım ve eşitlik sağlamak için yapısal dezavantajları ortadan kaldırmalıdır. İçermeci eğitime erişim hakkını engelleyen tüm

<sup>12</sup> Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorum No. 3, Taraf Devletlerin yükümlülüklerinin niteliği (1990), para. 9.

<sup>13</sup> A.g.e.

<sup>14</sup> Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi Başkanının 16 Mayıs 2012 tarihinde Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesine Taraf Devletlere gönderdiği mektup.

<sup>15</sup> Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorum No. 3.

yasal, idari ve diğer ayrımcılık biçimlerini kaldırmak için acilen önlem almalıdırlar. Olumlu eylem tedbirlerinin kabul edilmesi, bu tedbirlerin farklı gruplar için eşit olmayan veya ayrı standartların sürdürülmesine yol açmadığı sürece, eğitimle ilgili ayrımcılığa uğramama hakkının ihlalini oluşturmaz;

(b) Engelli insanların eğitime dâhil olmasını sağlamak için makul uyumlaştırma. Makul uyumlaştırma sağlamakta başarısızlık, engellilik nedeniyle ayrımcılığı teşkil eder;

(c) Herkese açık ilköğretim zorunludur. Taraf Devletler, engelli tüm çocuk ve gençler için içermecilik temelinde bu hakkı güvence altına alacak her türlü tedbiri almalıdır. Komite, Taraf Devletleri tüm çocuklar ve gençlerin, en az dokuz yıl zorunlu olmak üzere en az 12 yıl ücretsiz, kamu tarafından finanse edilen, içermeci ve adil nitelikte ilk ve orta öğrenim için nitelikli eğitime erişimini ve tamamlamasını, ayrıca 2030 Eğitim Eylem Planında ana hatlarıyla belirlendiği gibi, okula gitmeyen çocuklar ve gençlerin nitelikli eğitime erişiminin sağlanmasını teşvik etmektedir.

42. Taraf Devletler, fırsat eşitliği ve içermecilik temelinde tüm öğrenciler için her seviyede eğitim sunmayı kapsayan ulusal bir eğitim stratejisini benimsemek ve uygulamak zorundadır. Madde 24 (1) 'de belirtilen eğitim hedefleri Taraf Devletler'e eşit yükümlülükler öngörmektedir.

43. Uluslararası işbirliği göz önünde bulundurularak ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 4 ve 2030 Eğitim Eylem Planına uygun olarak, tüm ikili ve çok taraflı işbirliği, içermeci ve adil nitelikte eğitim sağlamayı ve kapasite geliştirme desteği, bilgi paylaşımı ve başarılı uygulamaların değiş tokuşu, araştırma, teknik ve ekonomik yardım ve erişilebilir ve destekleyici teknolojilere erişim de dâhil olmak üzere herkes için hayat boyu öğrenme fırsatlarını geliştirmeyi amaçlamalıdır. Toplanan tüm veriler ve eğitime harcanan tüm uluslararası yardımlar, engelin niteliğine göre ayrılmalıdır. Hedef 4'ü uygulamak ve destek oluşturmak için içermeci eğitim konusunda bir uluslararası koordinasyon mekanizmasının ele

alınması daha iyi bir politika diyaloguna ve ilerlemenin izlenmesine katkıda bulunacaktır.

#### **IV. Sözleşmenin Diğer Hükümleri ile İlişkisi**

44. Taraf Devletler, tüm insan haklarının bölünmezliğini ve birbirine bağımlılığını tanımalıdır.<sup>16</sup> Eğitim, diğer hakların tam ve etkili bir şekilde hayata geçirilmesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Buna karşın, içermeci eğitim hakkı ancak bazı diğer haklar uygulanırsa gerçekleştirilebilir. Ayrıca, içermeci eğitim hakkı toplumda içermeci ortamlar yaratarak desteklenmelidir. Bu, engelli kişilerin dışlanmasına ve ötekileştirilmesine sebep olan toplumsal engellerin kaldırılması zorunluluğunu ve aşağıda belirtilen hakların uygulanmasını temin için önlemlerin alınması gerektiğini öngören insan hakları engellilik modelinin benimsenmesini gerektirecektir.
45. Madde 5, yasalar karşısında ve kapsamında herkesin eşit şekilde korunması ilkesini benimser. Taraf Devletler, engelliliğe dayalı ayrımcılığı yasaklamalı ve engelli kişileri her yönüyle ayrımcılığa karşı etkili ve eşit şekilde korumayı sağlamalıdır. Sistemik ve yapısal ayrımcılığı gidermek ve "hukukun eşit yararını" temin etmek için, Taraf Devletler, mimari, iletişimsel ya da eğitimi engelleyen diğer faktörleri ortadan kaldırmak gibi olumlu eylem tedbirlerini almalıdır.
46. Madde 6, engelli kadınların ve kız çocukların çoklu ayrımcılığa maruz kaldıklarını ve Taraf Devletlerin bu kişilerin haklarının eşit şekilde kullanılmasını sağlamak için önlemler almaları gerektiğini kabul eder. Kesişen ayrımcılık ve dışlanma, engelli kadınlar ve kız çocukları için eğitim hakkının gerçekleştirilmesinde önemli engel oluşturmaktadır. Taraf Devletler, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve kadınların ve kız çocukların eğitimine verilen değerin eksikliği de dâhil olmak üzere bu engelleri belirlemeli ve ortadan kaldırmalı; ek olarak toplumsal cinsiyet ve/veya engelliliğe ilişkin ayrımcılık, damgalama veya önyargının eğitim hakkına engel olmadığına dair özel tedbirler almalıdır. Ders kitaplarında ve müfredatta zararlı toplumsal cinsiyet ve/veya sakatlık kalıp yargıları ortadan kaldırılmalıdır.

<sup>16</sup> A.g.e., Genel Yorum No. 11, Genel Yorum No. 13, İlköğretime Yönelik Eylem Planları.

Eğitim, ataerkil toplumsal yapıyı devam ettiren geleneksel toplumsal cinsiyet görüşleri ile mücadelede hayati bir rol oynamaktadır.<sup>17</sup> Taraf Devletler, engelli kadın ve kız çocuklarının gelişim, ilerleme ve güçlendirilmeleri için eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerine erişimlerini ve söz konusu sistemler içinde kalmalarını sağlamalıdır.

47. Madde 7, engelli çocuklarla ilgili tüm eylemlerde, çocuğun üstün yararı birincil derecede gözetilmelidir. Üstün yarar kavramı, çocuğun bütün insan haklarından tam ve etkili biçimde yararlanmasını ve bütünsel gelişimini sağlamayı amaçlamaktadır.<sup>18</sup> Engelli bir çocuğun üstün yararının belirlenmesinde, çocuğun kendi görüşleri ve bireysel kimliği, çocuğun aile hayatının, bakımının, güvenliğinin muhafaza edilmesi, herhangi bir hassasiyeti olup olmadığı ve çocuğun sağlık ve eğitim hakkı göz önünde bulundurulmalıdır. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çocuğun üstün yararının, eğitim politikaları ve düzenlemelerinin temeli olması gerektiğini onaylamaktadır. Madde 7 (3) ayrıca, engelli çocukların görüşlerini ifade etme hakkına sahip olduğunu; kendilerini ilgilendiren tüm konulardaki görüşlerinin diğer çocuklarla eşit şekilde, kendi yaşlarına ve olgunluklarına uygun olarak alınması gerektiğini; ek olarak, engele -ve yaşa- uygun yardımın sağlanması gerektiğini belirtti. Çocuğun eğitime katılma hakkının teminat altına alınması, engelli çocuklara da uygulanmalı ve bu, sınıf pedagojisi gözetilerek, kendi bireyselleştirilmiş eğitim planlarında, okul konseyleri aracılığıyla okul politikaları ve sistemlerinin geliştirilmesi ile birlikte daha geniş bir eğitim politikasının geliştirilmesiyle sağlanabilir.<sup>19</sup>

48. Madde 8, engelli kadınları ve kız çocukları, zihinsel engellileri ve yoğun destek gereksinimi olan kişileri hedef alan kalıp yargıları, önyargıları ve zararlı uygulamaları cezalandırmaya yönelik tedbirler önermektedir. Kalıp yargılar,

<sup>17</sup> Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, “Concept note on the draft general recommendation on girls’/women’s right to education” (2014).

<sup>18</sup> Çocuk Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 14, Çocuğun yüksek yararının birinci planda dikkate alınması hakkı.

<sup>19</sup> A.g.e., Genel Yorum No. 12, Çocuğun katılım hakkı.



önyargılar ve zararlı uygulamalar, eğitim sistemine erişimi ve etkin öğrenmeyi engeller. Komite, bazı ebeveynlerin, engelliliğin niteliğine ilişkin farkındalık ve anlayış eksikliği nedeniyle engelli çocuklarını içermeci okullardan uzaklaştırdıkları uygulamalara işaret eder. Taraf Devletler, toplum hayatında çeşitlilik ve dâhil olma kültürünü oluşturmak ve engelli/engelli olmayan tüm öğrenciler, ebeveynleri, öğretmenleri, okul idareleri ve toplumun tümüne nitelikli eğitimi sağlamak için içermeci eğitimin altını çizen tedbirler almalıdır. Taraf Devletler, eğitim sisteminin her kademesinde, ebeveynler arasında ve daha geniş bir kesimde engelli kişilerin haklarına saygı duyma tutumunun geliştirilmesi için mekanizmaların kurulmasını sağlamalıdır. Sivil toplum, özellikle engelli kişileri temsil eden örgütlenmeler, tüm bilinçlendirme faaliyetlerine katılmalıdır.

49. Madde 9 ve 24 birbiriyle yakından ilgilidir. Erişilebilirlik, engelli kişilerin topluma tam ve eşit katılımının ön şartıdır. Engelli kişiler, okullar ve diğer tüm eğitim yerleri de dâhil erişilebilir bir ortam, toplu taşıma, hizmet, bilgi ve iletişim teknolojileri olmaksızın içermeci eğitim hakkından etkin şekilde yararlanamazlar. Eğitim yöntem ve araçları erişilebilir olmalı ve eğitim erişilebilir ortamlarda yapılmalıdır. Engelli öğrencilerin tüm öğrenim ortamı, dahil olmayı teşvik edecek şekilde tasarlanmalıdır. İçermeci eğitim aynı zamanda erişilebilirliği ve evrensel tasarımı teşvik etmek için güçlü bir araçtır.

50. Komite, Taraf Devletlerin kanun önünde eşit tanınmaya ilişkin Genel Yorum No.1'e dikkat çekmekte ve içermeci eğitimin engelli öğrencilere, özellikle de psiko-sosyal veya zihinsel engelli olanlara, istek ve tercihlerini ifade etme fırsatı sağladığını vurgulamaktadır. Taraf Devletler, içermeci eğitimin, engelli öğrencilerin hukuki ehliyetlerini kullanma konusunda özgüvenlerini geliştirmesini ve gelecekteki destek ihtiyaçlarını azaltmak da dâhil olmak üzere tüm eğitim düzeylerinde gerekli desteği vermesini sağlamalıdır.

51. Engelli kişiler, özellikle engelli kadınlar ve kız çocukları, şiddet ve istismardan orantısız olarak etkilenebilir. Buna eğitim personelinin fiziksel ve aşağılayıcı cezalandırmaları da dâhildir. Taraf Devletler, Madde 16 (2) 'nin yürürlüğe girmesi

için, engelli kişilere karşı cinsel şiddet de dâhil olmak üzere her türlü sömürü, şiddet ve istismarın önlenmesi ve korunması için gerekli tüm tedbirleri almakla yükümlüdür. Bu tedbirler yaş, toplumsal cinsiyet ve engelliliğe duyarlı olmalıdır. Komite, Taraf Devletlerin okullar da dâhil olmak üzere, her yerde, her türlü bedensel cezayı ve her alanda zalimane, insanlık dışı ve onur kırıcı muameleyi yasaklamalarına ve bunları yapanları etkili bir şekilde yaptırıma tabi tutmalarına ilişkin Çocuk Haklarına Dair Komite, İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin tavsiyelerini benimser.<sup>20</sup> Okulları ve diğer eğitim merkezlerini, engelli öğrenciler de dâhil olmak üzere tüm öğrencileri, erişilebilir koruma mekanizmaları, disiplin cezaları ve öğrencilerin, özellikle de küçük yaşta olanların hayatlarında artan bir öneme sahip olan siber ortamlar da dâhil her alandaki zorbalığa ilişkin politikaların geliştirilmesi sürecine dâhil etmeye teşvik eder.

52. İçermeci eğitim, engelli kişilerin toplulukta yaşama hakkının tanınmasını ve içermecilik ve topluluğa katılımdan memnuniyet duyabilmesini gerektirir. (Madde 19). Aynı zamanda, engelli kişilerinin de diğerleriyle eşit temelde aile yaşamının tanınması, bunun mümkün olmaması durumunda bir kurumda alternatif bakım sağlanması hakkının tanınmasını gerektirir (Madde 23). Taraf Devletin bakımı altındaki, örneğin koruyucu bakım evlerinde veya bakım evlerinde bulunan çocukların, içermeci eğitim hakkı ve Taraf Devletin içermeci eğitim hakkını inkâr eden kararlarına karşı temyiz hakkı sağlanmalıdır. Engelliliği olan çok fazla kişi, aile yaşamı, topluluk yaşamı, örgütlenme özgürlüğü, şiddetten korunma ve adalete erişim hakkının yanı sıra, eğitim de dâhil olmak üzere toplum temelli hizmetlere erişimin olmadığı uzun vadeli bakım evlerinde yaşamaktadır. İçermeci eğitimin yerel halka tanıtılması, engelli kişilerin kurumlara yerleştirilmesi uygulamasının sona erdirilmesine yönelik stratejik bir taahhülle beraber yapılmalıdır. (bkz. Para. 66). Taraf Devletler, içermeci eğitimin, tüm engelli kişilerin kendi yerel

<sup>20</sup> A.g.e., Genel Yorum No. 8, Çocukların fiziksel cezalardan veya cezalandırmanın zalimce veya aşağılayıcı biçimlerinden korunma hakkı.

topluluklarından yararlanması ve katkıda bulunması için gerekli olan becerileri ve yetkinlikleri oluşturmak için oynayacağı rolün farkında olmalıdır.

53. İçermeci eğitimin etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için engelli kişilerin bağımsız olarak hareket edebilirliğinin sağlanması gerekir (Madde 20). Ulaşım kolaylıkla sağlanamadığı halde ve eğitim kurumlarına erişimi destekleyecek kişisel asistanların bulunmadığı durumlarda, engelli bireylere, özellikle kör ve görme engelli insanlara, daha fazla bağımsızlığı teşvik etmek için hareket kabiliyetleri konusunda yeterli eğitim verilmelidir. Taraf Devletler, engelli kişilere uygun maliyetle harekete yardımcı araçları edinme fırsatı sunmalıdır.

54. Engelli kişilerin ayrımcılığa uğramaksızın mümkün olan en üst düzeyde sağlık standartlarından yararlanma hakkının (Madde 25) yerine getirilmesi, eğitimden tam olarak yararlanma fırsatı için ayrılmaz bir unsurdur. Eğitim ortamlarına katılma ve etkili öğrenme, sağlığa veya uygun tedavi ve bakıma erişim yoksa ciddi şekilde tehlikeye düşer. Taraf Devletler, eğitim hizmetlerine entegre edilmiş, toplumsal cinsiyet perspektifli sağlık, hijyen ve beslenme programlarını oluşturmalı ve tüm sağlık ihtiyaçlarının sürekli olarak izlenmesine imkan sağlamalıdır. Bu tür programlar, evrensel tasarım ve erişilebilirlik ilkeleri üzerine geliştirilmeli, düzenli hemşire ziyaretleri sağlanmalı, sağlık taramaları yapılmalı ve toplum ortaklıkları geliştirilmelidir. Engelli kişiler, diğerleriyle eşit koşullar altında, bilimselliğe ve insan hakları standartlarına dayanan, yaşa uygun, erişilebilir formatlarda, kapsamlı ve içermeci cinsellik eğitimiyle donatılmalıdır.

55. Taraf Devletler, sağlık sistemi, meslek, fiziki, sosyal, danışmanlık ve diğer hizmetler de dahil olmak üzere eğitim sisteminde habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetlerini sunmak için etkin tedbirler almalıdır (Madde 26). Bu tür hizmetlerin, öğrencinin güçlü yönlerinin tespit edildiği çok disiplinli bir değerlendirmeye göre belirlenen mümkün olan en erken aşamada başlaması ve maksimum bağımsızlık, özerklik, itibar, fiziksel, zihinsel, sosyal ve mesleki yeteneği ve hayatın her alanında içermeciliği ve katılımı desteklemesi gerekir. Komite, erken teşhise

değinen ve akran desteğini teşvik eden topluma dayalı rehabilitasyonun gelişiminin desteklenmesinin önemini vurgulamaktadır.

56. Nitelikli içermeci eğitim, iş piyasası ile içermeci ve erişilebilir bir çalışma ortamına katılım için gerekli olan bilgi, beceri ve güvenin kazanılması yoluyla engelli kişileri iş hayatı için hazırlamalıdır. (Madde 27)

57. İçermeci eğitim hakkının hayata geçirilmesi yoluyla siyasi ve kamusal hayata tam katılım sağlanmaktadır. Tüm öğrencilere yönelik müfredatlar, vatandaşlık konusunu, kendini savunma ve temsil etme becerilerini içermelidir. Bu, politik ve toplumsal süreçlere katılım için oldukça önemlidir. Halkla ilişkiler, öğrenci birlikleri gibi öğrenci örgütlenmelerinin kurulması ve bu örgütlenmelere katılımı içerir ve Taraf Devletler, engelli kişilerin kendi iletişim biçimleri ve dilleriyle bu tür öğrenci örgütlenmelerini kurup, şekillendirebileceği, etkin ve tam olarak katılabileceği ortamlar yaratılmasını teşvik etmelidir. (Madde 29)

58. Taraf Devletler engelleri kaldırmalı ve diğer eğitim ortamları da dahil olmak üzere, okul sisteminde ve ders dışı aktivitelerde, engelli bireylerin diğerleriyle eşit şekilde oynama, dinlenme ve spor yapma imkanlarının erişilebilirlik ve mevcudiyetini teşvik etmelidir. (Madde 30)<sup>21</sup> Engelli kişilere kültürel yaşama erişme imkânı sağlamak, yaratıcı, sanatsal ve entelektüel potansiyellerini yalnızca kendi çıkarları için değil, aynı zamanda toplumun zenginleştirilmesi için geliştirip kullanmaları için, eğitim ortamında uygun tedbirler alınmalıdır. Bu tedbirler, engellilere işaret dilleri ve sağır kültür dâhil olmak üzere kendi özel kültürel ve dilsel kimliklerini tanıma imkânı sağlamalıdır.

## V. ULUSAL DÜZEYDE UYGULAMA

59. Komite, Taraf Devletlerin Madde 24'ün uygulanmasında karşı karşıya kaldıkları bazı güçlükleri tespit etmiştir. Engeli tüm insanlar için içermeci bir eğitim sistemini uygulamak ve sürdürmek için, aşağıdaki önlemlerin ulusal düzeyde ele alınması gerekmektedir.

<sup>21</sup> A.g.e., Genel Yorum No. 17 (2003), Çocuğun dinlenme, kendine ait zamanı değerlendirme, oyun, eğlence, kültürel ve sanatsal etkinliklere katılma hakkı.

60. Engelli olan ve olmayan her öğrencinin her derecedeki eğitiminden eğitim bakanlığı sorumludur. Birçok ülkede, engelli kişilerin eğitimi şu an için sosyal politikalar veya sağlık bakanlıkları tarafından ötekileştirilmekte ve bunun sonucunda genel mevzuat, politika, eğitim planlaması ve yürütülmesinden engelli bireyleri dışlama, engelli kişi başına düşen yatırımın yetersizliği, içermeci eğitimin desteklenmesi için kapsamlı ve tutarlı yapıların eksikliği ve öğretmenlere içermeci eğitim sunmada başarısızlık söz konusu olmaktadır. Taraf Devletler engelli öğrencilerin eğitim hizmetlerini eğitim bakanlığının yetkisine koymak için acilen önlem almalıdır.
61. Taraf Devletler, hükümet genelinde içermeci eğitim için kapsamlı ve sektörler arası bir taahhüdü sağlamalıdır. İçermeci eğitim, eğitim bakanlıkları tarafından diğer sektörlerden izole şekilde gerçekleştirilemez. Sözleşmenin temel maddelerini kapsayan sorumlulukları olan tüm ilgili bakanlıklar ve komisyonlar, bütüncül bir yaklaşımı gerçekleştirmek ve ortak bir takvime yönelik işbirliği içinde çalışmak için içermeci bir eğitim sisteminin etkilerini anlamalı ve bu konulardaki anlayışlarını uyumlu hale getirmelidir. Söz konusu taahhütleri yerine getirmek için ilgili tüm bakanlıkların hesap verme zorunluluğu olmalıdır ve bu çerçevede gerekli önlemler alınmalıdır. Ortaklıklar ayrıca, hizmet sağlayıcılar, engellileri temsil eden kuruluşlar, medya, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler, öğrenci dernekleri ve federasyonları, üniversiteler ve öğretmen eğitim okulları ile birlikte biçimlenmelidir.
62. Taraf Devletler, her seviyede insan hakları engellilik modeline dayanılarak Madde 24' ile bütünüyle uyumlu bir yasa uygulamalı ya da hazırlamalıdır. Komite, Madde 4 (5)'e göre federal devletlerin de sınırlama veya istisna öngörmeksizin Madde 24'ün uygulanmasını sağlama zorunluluğunu hatırlatır.
63. İçermeci eğitim için kapsamlı ve eşgüdümlü bir yasal düzenleme ve politika planı hazırlanmalı ve bunun uygulanması için belirli ve yeterli bir takvim ve ihlallere yönelik yaptırımlar sunulmalıdır. Böyle bir plan, tüm öğrenciler için, tüm eğitim

kurumlarında esneklik, çeşitlilik ve eşitlik konularına hitap etmeli ve hükümetin her düzeyde sorumlulukları tanımlamalıdır. Temel unsurlar şunlardır:

- (a) Uluslararası insan hakları standartları ile uyumluluk;
- (b) İçermecilik ve eğitimin her düzeyinde içermeciliği sağlamayı konu alan hedeflerin net bir şekilde tanımlanması. İçermecilik ilkeleri ve uygulamaları, yalnızca bir eklenti program olarak değil, reform için ayrılmaz bir unsur olarak görülmelidir;
- (c) İçermeci eğitim hakkının mevzuatta temel bir unsur olarak girmesi. Örneğin bazı kategorilerdeki öğrencileri "öğretilemez" olarak tanımlayan hükümler yürürlükten kaldırılmalıdır;
- (d) Engelli olan ve olmayan öğrencilerin, genel eğitim sistemi içerisindeki içermeci öğrenme fırsatlarına erişme ve her bir öğrenciye her seviyede gerekli destek hizmetlerine erişme hakkının temini;
- (e) Tüm yeni okulların erişilebilirlik standartlarını içeren evrensel tasarım ilkesine uyularak inşa edilmesi ve mevcut okulları da Genel Yorum No.2'ye uygun hale getirmek için bir zaman çizelgesi hazırlanması. Bu unsurun uygulanması için kamu ihalelerinin kullanılması teşvik edilmektedir;
- (f) İçermeci eğitim ve her seviye uygulamadaki ilerlemeyi izlemeye yönelik engelli-içermeci izleme mekanizmaları için kapsamlı nitelik standartlarının getirilmesi, politikaların ve programların gerekli yatırımlarla uygulanmasını ve desteklenmesini sağlamak;
- (g) Politikaların uygulanmasını ve gerekli yatırımın sağlanmasını temin için erişilebilir izleme mekanizmalarının uygulamaya konulması;
- (h) Kaynakların etkin kullanımından ziyade, insan hakları standartlarını ön plana çıkararak içermeciliği desteklemek için makul uyumlaştırma ihtiyacının saptanması ve makul uyumlaştırmada başarısızlığa uğranılması halinde gerekli yaptırımların öngörülmesi;
- (i) İçermeci eğitim üzerinde etkisi olabilecek mevzuatın tümünde, içermeciliğin somut bir hedef olduğuna dair açık ifade yer alması;

- (j) Engelli kişilerin içermeci öğrenme ortamlarında gelişmesini sağlamak için gerekli erken tanımlama, değerlendirme ve destek için istikrarlı bir çerçeve oluşturulması;
- (k) Yerel yetkililerin, engelli kişiler de dâhil olmak üzere tüm öğrenciler için, içermeci ortamlar ve sınıflar içinde, erişilebilir format, yöntem ve iletişim araçları sağlayarak, uygun dil kullanımı ile eğitim sağlama yükümlülüğü;
- (l) Okul yönetim kurulları, devlet organları, yerel ve ulusal yönetimleri ve eğitimle ilgili alınan kararlara itiraz etme mekanizmalarını kapsayan eğitim sistemine ilişkin, engelli çocuklar da dâhil olmak üzere tüm engelli bireylerin, eğitimle ilgili konularda dinlenme ve görüşlerinin göz önünde bulundurulması haklarını güvence altına alan bir mevzuatın bulunması;
- (m) Engelliler, temsilci örgütleri, çeşitli kurumlar, kalkınma örgütleri, sivil toplum örgütleri, ebeveynler veya bakım sağlayanları kapsayan tüm paydaşlar arasında ortaklık ve işbirliği oluşturulması.

64. Mevzuat, engelli çocuklar da dâhil olmak üzere engelli kişilerin örgütleriyle istişare içinde geliştirilen bir eğitim planı tarafından desteklenmelidir ve içermeci bir eğitim sisteminin uygulanmasına ilişkin sürecin detaylandırılması gerekir. Plan, bir zaman çerçevesi, ölçülebilir hedefler ve istikrarın sağlanmasına yönelik tedbirler içermelidir. Ayrıca, mevcut bütçe dağılımları, veri toplama yöntemlerinin niteliği, okula gitmeyen engelli çocukların sayısı, zorluklar ve engeller, mevcut yasalar ve politikalar, engellilerin, ailelerin ve Taraf Devletin kaygıları gibi veriler de dâhil olmak üzere mevcut durumun kapsamlı bir analizini de içermelidir.

65. Taraf Devletler, eğitim hakkının ihlali durumunda bağımsız, etkili, erişilebilir, şeffaf, güvenli ve uygulanabilir şikâyet mekanizmalarını ve yasal yolları oluşturmalıdır. Engelli bireylerin, engellilikle uyumlu ve engellilik temelli iddiaları çözebilecek adalet sistemlerine erişimi sağlanmalıdır. Taraf Devletler, eğitim hakkı ve bu hakkın reddi veya ihlali durumunda nasıl hareket edilmesi gerektiği ile ilgili, temsilci örgütlerinin katılımıyla engellileri bilgilendirilmeli ve bu durumun kamuoyuna duyurulmasını sağlamalıdır.

66. İçermeci eğitim, kurumsallaşma ile bağdaşmaz. Taraf Devletler, engelli kişilerin kurumsallaşmasının ortadan kaldırılması için iyi planlanmış ve yapılandırılmış bir sürece katılmalıdır. Şu şekilde bir süreç izlenmelidir: zaman çizelgesini de içeren gözetimli bir geçiş; toplum temelli hükümler geliştirmek için yasal bir zorunluluk getirilmesi; fonların yeniden yönlendirilmesi ve toplum temelli hizmetleri desteklemek ve güçlendirmek için çok disiplinli çalışma planları başlatılması; ailelere destek sağlanması; engelli çocuklar da dâhil olmak üzere engelli kişileri temsil eden kuruluşlar, ebeveynler veya bakım sağlayanları ile birlikte çalışılması. Anti-kurumsallaşma sürecini beklerken, kurumsal bakım ortamlarındaki kişilerin, toplumdaki içermeci akademik kurumlarla bağlantı kurarak derhal ve etkili bir şekilde içermeci eğitime erişimi sağlanmalıdır.
67. Erken çocukluk müdahaleleri, engelli çocuklar için, eğitimden yararlanma kapasitelerini güçlendirmek ve katılımlarını teşvik etmek için çok önemli olabilir. Bütün bu müdahaleler, çocuğun itibarına ve bağımsızlığına saygı göstermeyi garanti etmelidir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 4 de dahil olmak üzere Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'ne uygun olarak, Taraf Devletler, nitelikli erken çocukluk gelişimi, bakım ve okul öncesi eğitime erişim, küçük yaştaki engelli çocukların ebeveynleri ve bakım sağlayıcılarına destek ve eğitim sağlamaya teşvik olanaklarını sağlamalıdır. Erken tanımlanıp desteklenme durumunda, küçük yaştaki engelli çocukların sorunsuz bir şekilde okul öncesi eğitim ve birinci kademedeki içermeci eğitim ortamına geçiş yapma olasılıkları daha yüksektir. Taraf Devletler, tüm ilgili bakanlıklar, makamlar, organlar, engelli kişilerin örgütleri ve diğer sivil toplum kurumları arasında koordinasyon sağlamalıdır.
68. Madde 31 uyarınca, Taraf Devletler Madde 24'te belirtilen yükümlülüklerini yerine getirmek için politikalar, planlar ve programlar oluşturmak için uygun şekilde ayrıştırılmış veriler toplamalıdır. Farklı engellere sahip kişilere ilişkin doğru verilerin eksikliğinin yanı sıra erişilebilirlik, eğitimde istikrar ve ilerleme, makul uyumlaştırma sağlanarak ilişkili sonuçlarla ilgili yeterli nitelikte araştırma ve veri bulunmamasına yönelik tedbirler oluşturmalıdır. Eğitim Yönetimi Bilgi



Sistemi'nden alınan veriler, idari veriler, nüfus sayımı ve anket verileri, hala özel kurumlarda yaşayanlar da dâhil olmak üzere tüm engelli öğrenciler hakkında bilgi toplanmasını sağlamalıdır. Taraf Devletler, engelli bireylerin içermeci ve nitelikli eğitime erişimini, devamını ve ilerleme kaydetmesini engelleyen faktörler hakkında, bu faktörlerin kaldırılmasına dair etkin tedbirlerin alınmasını kolaylaştırmak için ayrıştırılmış veri ve kanıt toplamalıdır. Engelli kişilerin, standart niceliksel ve niteliksel veri toplama mekanizmalarından dışlanmasının engellemek için stratejiler benimsenmelidir. Bu dışlamaya engelli çocuğun varlığını kabul etmede ebeveynlerin isteksizliği, çocuğun doğum kayıtlarının olmamasını ve kurumlardaki görünmezliği örnek verilebilir.

69. Taraf Devletler, aşamalı gerçekleştirme ilkesine uygun olarak, eğitim sektörü planının geliştirilmesi ve içermeci eğitimin uygulanmasını desteklemek için sektörler arası planların geliştirilmesi süreci boyunca yeterli finansal kaynak ve insan gücü sağlamalıdır. Taraf Devletler, engelli tüm bireylerin eğitim hakkını sağlamak için yönetim sistemlerini ve finansman mekanizmalarını değiştirmelidir. Kamu ihale süreçleri çerçevesinde mevcut mekanizmaları ve özel sektördeki ortaklıkları kullanarak bütçe tahsis etmeleri gerekmektedir. Bu tahsisatın kullanımında öncelik, mevcut eğitim ortamını zamana bağlı olarak erişilebilir hale getirmek için yeterli kaynakların sağlanması, içermeci öğretmen eğitime yatırım yapılması, makul uyumluluk sağlanması, okula erişilebilir ulaşım sağlanması, yardımcı teknolojiler ve işaret dilini barındıran uygun ve erişilebilir okul kitaplarının, eğitim ve öğrenim materyallerinin sağlanması, damgalamaya ve ayrımcılığa (özellikle eğitim ortamlarında zorbalık) karşı bilinçlendirme girişimlerinin uygulanması konularına verilmelidir.

70. Komite, Taraf Devletleri kaynaklarını tecrit edici ortamlardan içermeci ortamlara aktarmaya çağırılmaktadır. Taraf Devletler, engellilere gerekli desteği sağlamak amacıyla, içermeci eğitim ortamları için kaynak ayıran bir finansman sağlama modeli geliştirmelidir. Finansman sağlama modeli için en uygun yaklaşımın

belirlenmesinde, mevcut eğitim ortamı ve engelli potansiyel öğrencilerin gereksinimleri önemli ölçüde belirleyici olacaktır.

71. İçermeci eğitim ortamlarında çalışmak için gerekli olan temel yetkinlikleri ve değerleri sağlamak için okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim ve mesleki eğitim düzeyindeki tüm öğretmenleri eğitime süreci başlatılmalıdır. Böyle bir süreç, içermeci bir eğitim sistemine geçişi kolaylaştırmak için uygun beceri düzeylerini mümkün olan en kısa sürede sağlamak için hem hizmet öncesi hem de hizmet içi eğitimlere adaptasyon gerektirir. Tüm öğretmenlere içermeci ortamlarda çalışmaya hazırlanmak için özel olarak geliştirilmiş üniteler/modüller verilmeli ve farklı içermecilik zorluklarıyla ilgili sorunları çözmek için beceri ve güven oluşturabilecek uygulamalı öğrenme ortamları sağlanmalıdır. Öğretmen eğitiminin temel içeriği; insanın çeşitliliğine, büyümesine ve gelişimine dair temel bir anlayışın kazandırılmasını, engelliliğe dair insan hakları modelini ve içermeci eğitim ortamlarına katılımı arttırmak için öğretmenlerin öğrencilerin yeterliklerini (güçlü yönlerini, becerilerini ve öğrenme stillerini) belirlemelerini kolaylaştıran içermeci pedagojiyi ele almalıdır. Öğretmen eğitimi, uygun arttırıcı ve alternatif yöntemlerin kullanımı, iletişim biçimleri ve araçları, eğitim teknikleri ve engellileri destekleyici materyaller hakkında bilgi sahibi olmayı içermelidir. Bunlara Braille, büyük baskı, erişilebilir multimedya, kolay okunabilir, sade dil, işaret dili ve sağır kültürü örnektir. Buna ek olarak, öğretmenler, şu konularda pratik rehberlik ve desteğe ihtiyaç duyar: bireyselleştirilmiş öğretim sağlanması; her bir bireyin öğrenme stillerine ve benzersiz yeteneklerine göre değişen çeşitli öğretim yöntemlerini kullanarak aynı içeriğin öğretilmesi; belirli öğrenme gereksinimlerini desteklemek için bireysel eğitim planlarının geliştirilmesi ve kullanılması, öğrencilerin eğitim hedeflerine odaklanan bir eğitimbilimin sunulması.

72. İçermeci eğitim, her kademedeki eğitim kurumlarındaki öğretmenler için bir destek ve kaynak sistemi gerektirir. Böyle bir sistem, üniversiteler de dâhil olmak üzere, birbirine yakın eğitim kurumları arasında, ekip çalışması, çalışma grupları, ortak öğrenci değerlendirme süreçleri, akran desteği ve değişim programları, sivil toplum

çalışmaları gibi işbirlikçi uygulamaları teşvik edici ortaklıklar kurulmasını içerir. Uygun olduğu ölçüde, engelli öğrencilerin ebeveynleri ve bakım sağlayanları da, bireyselleştirilmiş eğitim planlarını da içeren öğrenme programlarının geliştirilmesi ve uygulanmasında ortak olarak çalışabilirler. Öğrencilere bireysel destek sağlama konusunda öğretmenlere danışmanlık yapmada ve desteklemede önemli bir rol oynayabilirler, ancak eğitim sistemine kabul için asla bu bir ön koşul olmamalıdır. Taraf Devletler, öğretmenlere destek için, engellileri temsil eden kuruluşlar, engelli öğrenciler ve yerel toplum üyeleri de dâhil olmak üzere, akran danışmanlığı, ortak çalışma ve sorun çözmede önemli katkıda bulunan mümkün olan tüm kaynaklardan faydalanmalıdır. Taraf Devletler, öğretmenlere destek için, akran danışmanlığı, ortak çalışma ve sorun çözme konularında önemli katkıda bulunabilecek engellileri temsil eden kuruluşlar, engelli öğrenciler ve yerel toplum üyeleri de dâhil olmak üzere mümkün olan tüm kaynaklardan faydalanmalıdır. Onların katılımı sınıfta ek bir kaynak sağlar ve yerel topluluklarla bağlantı kurmaya, engelleri yıkmaya ve öğretmenleri engelli öğrencilerin yetenekleri ve ihtiyaçlarına daha duyarlı kılmaya hizmet eder.

73. İçermeci eğitimi desteklemek için her seviyedeki yetkili kurumun, yasaları, politikaları ve programları uygulayacak kapasite, taahhüt ve kaynakları olması gerekir. Taraf Devletler, yasalar çerçevesindeki sorumluluklarını ilgili makamlara bildirmek ve engellilerin haklarının anlaşılmasını sağlamak için eğitimler geliştirilmesini ve düzenlenmesini sağlamalıdır. İçermeci eğitim politikalarını uygulamak için gerekli beceri, bilgi ve anlayış şunları içerir: İçermeci bir eğitim konseptinin ve amaçlarının anlaşılması, ilgili uluslararası ve ulusal mevzuat ile politikalar hakkında bilgi edinme, yerel içermeci eğitim planlarının geliştirilmesi, işbirliği içinde hareket etme, yerel eğitim kurumlarına destek olma, rehberlik ve denetim yapma, izleme ve değerlendirme.

74. Nitelikli içermeci eğitim için, öğrencilerin ilerlemelerini değerlendirme ve izleme yöntemleri engelli öğrencilerin karşılaştığı engelleri de göz önünde bulundurmalıdır. Standartlaştırılmış başarı testi puanlarını başarının tek göstergesi

olarak ele alan geleneksel değerlendirme sistemleri, engelli öğrencileri dezavantajlı hale getirebilir. Bireysel ilerleme üzerinde durulmalıdır. Uygun öğretim metodolojileri, destek ve uyumlaştırma ile tüm müfredat engelli olan ve olmayan öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için uyarlanabilir. İçermeci öğrenci değerlendirme sistemleri bireyselleştirilmiş destekler sistemi ile güçlendirilebilir.

75. Madde 33 uyarınca ve içermeci bir eğitim sisteminin kurulması yoluyla eğitim hakkının gerçekleştirilmesi konusundaki ilerlemeyi ölçmek için, Taraf Devletler, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 4 ile uyumlu olarak, yapısal göstergeler, süreç ve sonuç göstergeleri içeren izleme yöntemleri ve her gösterge için belirli kriterler ve hedefler geliştirmelidir.<sup>22</sup> Engelli kişiler, temsilci örgütlenmeleri aracılığıyla göstergelerin belirlenmesi ile veri ve istatistiklerin toplanmasına katılırlar. Yapısal göstergeler içermeci eğitimin önündeki engelleri ölçmeli ve sadece engele göre ayrılmış verileri toplamakla sınırlı olmamalıdır. Fiziksel ortamın erişilebilirliğindeki değişiklikler, müfredat uyarlamaları veya öğretmen eğitimi gibi süreç göstergeleri, dönüşümün ilerlemesini izlemeyi mümkün kılacaktır. İçermeci öğrenme ortamlarında nihai resmi sertifika veya diploma alan engelli öğrencilerin yüzdesi veya orta öğretime kabul edilen engelli öğrencilerin yüzdesi gibi sonuç göstergeleri de olmalıdır. Taraf Devletler, eğitimin niteliğinin ölçülmesini de değerlendirmelidir. UNESCO tarafından önerilen beş boyut buna örnektir: Haklara saygı, hakkaniyete saygı, bağlantı, yerindelik, verimlilik ve etkinlik. Kontenjanlar veya teşvikler gibi olumlayıcı eylem tedbirlerinin izlenmesi de düşünülebilir.

76. Komite, pek çok ülkedeki özel sektör eğitimindeki büyümeye işaret etmektedir. Taraf Devletler, içermeci eğitim hakkının sadece devlet otoriteleri tarafından sağlananların ötesinde, tüm eğitim sisteminde sağlanması gerektiğini kabul etmelidir. Taraf Devletler, iş dünyası da dâhil olmak üzere üçüncü şahıslar tarafından hak ihlallerine karşı koruma önlemi almalıdır. Eğitim hakkı ile ilgili olarak, bu tür tedbirler içermeci eğitim sağlanmasını güvence altına alma

<sup>22</sup> Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, *Human Rights Indicators: a Guide to Measurement and Implementation* (New York ve Cenevre, 2012).

---

yükümlülüğünü yerine getirmelidir. Gerektiği takdirde, mevzuat ve diğer düzenlemeler, izleme, gözetim, uygulama, ticari teşebbüslerin engelli kişilerin haklarını etkili bir şekilde kullanmasına ilişkin nasıl bir etkisi olacağını ortaya koyan politikaların benimsenmesini içermelidir. Özel eğitim kurumları ve işletmeler dâhil olmak üzere hiçbir eğitim kurumu, erişilebilirliği ve / veya makul uyumlaştırmayı sağlamak için ek ücret talep etmemelidir.